

موسسه علمی
آموزشی

جلد (۲) تاریخ پزشکی (دامپزشکی و پزشکی ایران)

گردآوری: شهین رهبر

مقدمه ناشر

بسمه تعالی

راهاندازی رشته تاریخ پزشکی به همت مؤسسه تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل یکی از بهترین رخدادهای سالهای اخیر در حوزه علوم پزشکی می باشد. اهمیت این رشته برای کارشناسان و محققین حوزه علوم پزشکی هویدا است. امید است مجموعه کتابهای تاریخ پزشکی که به همت دوستان عزیز سرکار خانم شهین رهبر و جناب آقای دکتر هیمن مرادی تهیه گردیده است، بتواند کمک به سزایی در تسهیل ورود به این رشته برای علاقه‌مندان نماید.

مدیریت مؤسسه علمی انتشاراتی سنا «سامانه نوین آموز»
دکتر هادی طغیانی - دکتر منیره ملکی

۱۱	انسان، پزشکی و دامپزشکی را از حیوانات فراگرفت.
۱۱	آموزش پزشکی از حیوانات
۱۲	آموزش دامپزشکی از حیوانات
۱۴	دامپزشکی پیش از تاریخ
۱۵	پزشکی پیش از تاریخ
۱۷	اولین پزشک و دامپزشک
۱۷	ترکیب جمعیتی ایران در هزاره پنج قبل از میلاد
	سکنه قدیم ایران قبل از مهاجرت اصلی آریاییان، کاسیان و اهلی کردن اسب
۱۷	
۱۹	قوم کاسیان و اهلی کردن اسب
۹۱	کاسیان و آوردن اسب به بین النهرین
۲۱	سومریان و پزشکی و دامپزشکی آنان
	تمدن دامپزشکی و پزشکی بین النهرین در عهد باستان (سومر، عیلام، آشور، بابل)
۲۱	
۶۲	تمدن عیلام و دامها
۲۹	دولت بابل
۳۰	علوم و تمدن بابل
۳۱	آرامیان و دولت های ایشان
۳۲	دولت آشور و اسب آریایی
	دامپزشکی بین النهرین در عهد باستان: سومر، عیلام، آشور، بابل
۳۲	
۳۶	سکاییان و پرورش اسب
۳۶	سکاها
۳۷	سکاییان و مادها
۳۸	دامپزشکی سکاییان
۳۸	دامپزشکی یهود
۳۸	کتاب مقدس و بیماری ها
۳۹	بازرسی بهداشتی قبل و بعد از کشتار حیوانات

۴۰.....	مطالب دامپزشکی در تلمود یهود
۴۱.....	پزشکی مصریان
۴۱	دامپزشکی و پزشکی مصر
۴۲.....	دامپزشکی در مصر
۴۴	دامپزشکی و پزشکی هند
۴۴.....	سابقه تاریخی
۴۵.....	اساطیر ودایی
۴۷.....	مطالب مربوط به دام‌ها در اساطیر هندی
۴۹.....	ریشه بیماری‌ها در اساطیر هندی
۵۰.....	پزشکی هندوان
۵۰.....	کتاب‌های پزشکی هند
۵۱.....	دامپزشکی هند
۵۲.....	کتاب‌های دامپزشکی هند
۵۳.....	هند و اروپاییان
۵۳.....	دامپزشکی چین
۵۳	ایرانیان آریایی، اهلی کردن اسب و پرورش گاو
۵۴.....	آریاییان
۵۴.....	ایرانویج
۵۵.....	نگرشی بر تاریخ ماد
۵۵	مادها و دامپزشکی
۵۷.....	دولت ماد
۸۵.....	اسبان نسایی (اسبان ماد)
۶۱.....	دامپزشکی در دوران ماد
۱۶.....	اساطیر
۶۱	پزشکی و دامپزشکی در دوران اساطیری ایران
۶۲.....	پیشدادیان
۶۲.....	کیانیان
۵۶...	داستان خلقت انسان و حیوانات (در بندهش و زادسپرم)

۶۸	جمشید و ایجاد طبقات صنفی، جایگاه پزشک و دامپزشک
۶۹	فریدون نخستین پزشک و دامپزشک
۷۰	دَد و دام، بیطار، پزشک، دامپزشک
۷۰	دام و دَد
۷۰	بیطار
۷۱	بهدار و بیطار
۷۲	پزشکی و دامپزشکی در دوره هخامنشیان
۷۲	پزشک
۷۲	دامپزشک
۷۴	توجه داریوش به آموزش پزشکی
۷۴	دامپزشکی در دوران هخامنشیان
۷۵	رد پای دام‌ها در اساطیر یونان
۷۵	تأثیر بد افلاطون بر دامپزشکی جهان
۷۵	دامپزشکی یونان
۷۶	دامپزشکی در زمان بقراط
۷۸	ارسطو، زیست‌شناسی و دامپزشکی
۷۹	ارسطو و دامپزشکی
۸۱	دامپروری و دامپزشکی ایران در زمان سلوکیان
۸۱	سلوکیان
۸۱	دامپزشکی در زمان سلوکیان
۸۱	دامپزشکی در زمان اشکانیان
۸۲	دامپزشکی در زمان ساسانیان
۸۲	اهمیت دامپزشکی ساسانی
۸۳	تشکیلات دامپزشکی ساسانی
۸۵	شاهان ساسانی و کار دامپزشکی
۸۵	متخصصین امور دامپزشکی به نقل از جاحظ
۸۶	بیماری‌های حیوانی

۸۶.....	کتاب‌های دامپزشکی ایران قدیم.....
۸۷	پزشکی و دامپزشکی در ایران باستان
۸۸.....	اوستا و بیماری‌ها.....
۸۸.....	نام بیماری‌ها.....
۸۹.....	گیاهان دارویی.....
۹۲.....	برخی از داروهای ایران قدیم.....
۹۲.....	انواع طبیب در ایران قدیم.....
۹۳.....	شغل دامپزشکی در جهان باستان.....
۹۵.....	دامپزشک در ایران.....
۹۶.....	اطلاعات دامپزشکی در جهان باستان.....
۹۶.....	بیماری‌های واگیر.....
۹۸.....	بیماری‌های انگلی.....
۹۹.....	بیماری‌های نشخوارکنندگان.....
۱۰۲.....	بیماری اسب‌ها.....
۱۰۴	دانشگاه جندی‌شاپور
	نقش دانشگاه جندی‌شاپور در انتقال دانش به بغداد در دوران
۱۰۴.....	اسلامی.....
۱۰۵.....	جندی‌شاپور مرکز پزشکی دنیای اسلام.....
۱۰۶.....	نهضت ترجمه در جهان اسلام.....
	مترجمین یونانی به عربی یا یونانی به سریانی و سپس به عربی
۱۰۹.....	
۱۰۹	تاریخ پزشکی ایران در سده‌های چهارم تا هفتم هجری
۱۱۰.....	نگرشی بر تاریخ طب ایرانی یا طب اسلامی.....
۱۱۱	پزشکان بزرگ ایران و جهان اسلام
۱۴۶.....	حُفّی علائی.....
۱۴۶.....	سیری در ذخیره خوارزمشاهی.....
۱۵۰.....	پزشکان غیر ایرانی عالم اسلام.....
۱۵۶.....	چند مورد جالب از اعمال پزشکی.....

فهرست مطالب

انتقال علوم پزشکی از ایران و جهان اسلام به اروپا.....	۱۵۶
تاریخ پزشکی ایران از دوران صفویه تا قاجاریه	۱۵۸
سازمان پزشکی صفوی.....	۱۵۹
بهاءالدوله رازی آخرین پزشک بزرگ ایران.....	۱۶۰
حکیم شرف‌الدین حسن بن حکیم ملای اصفهانی (۹۶۶-۱۰۳۷ ق)	۱۷۳
سایر پزشکان بزرگ دوران صفویه.....	۱۷۸
نفوذ پزشکی اروپایی در ایران و وضعیت پزشکی ایران در زمان نادرشاه و کریم خان زند.....	۱۷۹
پزشکان دوران افشاریه و زندیه.....	۱۸۰
مجمع الجوامع حکیم میرزا محمد هاشم علویخان.....	۱۸۳
همه‌گیری‌های بیماری‌های واگیر انسانی (طاعون، وبا و...).....	۱۸۳
تاریخ پزشکی ایران در دوران قاجاریه.....	۱۸۴
نفوذ پزشکی اروپایی در ایران.....	۱۸۵
پزشکان اروپایی.....	۱۸۵
مجلس صحت و قرنطینه، امتحان پزشکی.....	۱۸۷
پایان پزشکی کهن ایران.....	۱۸۸
مدرسه دارالفنون و اساتید آن.....	۱۸۸
مدرسه داروسازی.....	۱۹۱
آبله کوبی در ایران.....	۱۹۲
همه‌گیری‌های بیماری‌های واگیر انسانی (وبا، طاعون و...) در دوران قاجاریه.....	۱۹۴
پزشکان بزرگ دوران قاجاریه و تألیفات آنها.....	۱۹۶
حکیم‌باشان یا پزشکان بزرگ دوران فتحعلی شاه.....	۱۹۷
پزشکان دوران ناصرالدین شاه تا پایان قاجاریه.....	۱۹۸
سایر پزشکان این دوران به همراه آثارشان.....	۲۰۲

انسان، پزشکی و دامپزشکی را از میوانات فراگرفت.

انسان پیش از تاریخ در دوران پارینه سنگی و نوسنگی به مدت ده‌ها هزار سال تنها از شکار حیوانات و گاهی گیاهان وحشی تغذیه می‌کرد تا سرانجام برخی از حیوانات را اهلی کرد. وی همواره به رفتار حیوانات نگریسته و از آن‌ها درس و الهام می‌گرفت. برخی عقیده دارند که انسان، نخستین بار پزشکی و دامپزشکی را از حیوانات آموخته است. در زیر مثال‌هایی از آموزش پزشکی و دامپزشکی به انسان توسط حیوانات را ذکر کرده‌ایم:

الف. آموزش پزشکی از حیوانات

در کتاب مفید الخواص اثر محمدبن زکریای رازی (متوفی ۳۱۳ ه ق) و الابنیه عن الحقایق الادویه اثر ابومنصور موفق هروی (متوفی قرن ۴ یا اوایل ۵ ه ق) ذکر شده است: اگر جوجه پرستو یرقان بگیرد، پرستو سنگ یرقان را آورده و در لانه‌اش می‌گذارد و جوجه‌ها بدین وسیله درمان می‌شوند، مردم از این امر استفاده کرده به جوجه‌های پرستو زعفران مالیده تا پرستو تصور کند جوجه‌هایش یرقان گرفته و سنگ یرقان را بیاورد و بدین ترتیب سنگ یرقان را به دست می‌آورند (برگرفته از کتاب ترجمه عیون الانباء اثر ابن ابی اصیبعه صفحه ۲۵).

حَجَرُ الْیَرْقَان: یک مهره زرد به رنگ یرقان است (الابنیه. ۱۱۱۹).

سنگ یرقان: سنگ زرد یا حجر الخطاطیف (پرستوها)

ابن ابی اصیبعه در کتاب عیون الانباء ذکر می‌کند: اگر عقاب ماده گرفتار سختی تخم گذاری شود عقاب نر سنگی به نام قلقل را آورده و در لانه می‌گذارد، این سنگ که آن را سنگ عقاب می‌نامند از درون خود صدا می‌کند و سبب آسانی تخم گذاری می‌شود. مردم همین سنگ را کنار زائو می‌گذارند. (عیون الانباء ص ۲۵-۲۶).

سنگ قلقل (سنگ عقاب): در مواقع دشواری زائو از آن

استفاده می‌شده است.

جالینوس در کتاب الحقن خود از هرودت نقل می‌کند، ایبیس یا لک لک سیاه، تنقیه را برای اولین بار به بشر یاد داده است، بدین ترتیب این پرنده که پرخور و گنده خوار است برای رفع دل درد، منقار خود را از آب دریا پر کرده، در مخرج خود فرو برده و خود را تنقیه می‌کند تا شکمش کار کند و راحت شود (عیون الانباء، ۲۶).

تنقیه: تنقیه عبارت است از وارد کردن ماده مسهل یا قابض

یا مسکن و نظایر آن از طریق مقعد بوسیله پوآر مخصوص

اوحد الزمان در کتاب المعترف ذکر می کند

«مردی دید آهو بره (هوبره) با افعی جنگ می کند و در ضمن از علفی می خورد و دوباره به جنگ افعی می رود، وقتی آن مرد علف را کند آهو بره از نیش افعی مرد. آهو بره برای رفع سم مار افعی، نوعی علف می خورد».

همچنین اوحد الزمان می گوید: سگ ها برای از بین بردن کرم های شکم، گیاه سنبل می خورند تا قی کنند و شکم آن ها به کار افتد. ابن ابی اصیبعه از همه این ها نتیجه می گیرد که طب برای حیوانات و انسان از طریق الهام ایجاد شده است.

شهمردان بن ابی الخیر در کتاب نزهت نامه علائی (۴۸۸ - ۵۱۳ ه ق) مثال هایی از الهام گرفتن انسان از حیوانات را ذکر می کند:

«گرگ در مواقع بیماری، گیاه مشخصی را برای خارج شدن فضولات داخل شکم و نیرو گرفتن می خورد و با خوردن خاک، بیماری بهبود می یابد.

خوک در هنگام بیماری، خرچنگ می خورد.

خرس در هنگام بیماری، مورچه می خورد».

سید محمدحسین عقلی خراسانی در کتاب قرابادین کبیر (تألیف ۱۱۸۵ ه ق) آورده است که: در ارض جدید (آمریکا) حیوانات اهلی و وحشی بیمار خود را به درخت گنه گنه مالیده و همچنین از پوست، برگ و شاخه آن درخت تغذیه می کردند تا بیماری رفع شود. لذا مردم نیز از پوست آن درخت به عنوان ادویه و در امراض مسطور استفاده می کردند.

بدین ترتیب انسان متوجه شد که حیوانات، خود یا یکدیگر را به شیوه هایی درمان می کنند، مثلاً درمان گیاهی؛ پودنه، آویشن، گنه گنه؛ درمان با اندام های حیوانی، کبد و غیره. درمان با مواد معدنی مانند خاک، سنگ قلقل، سنگ یرقان؛ و نوعی درمان جراحی، درمان زخم ها، تنقیه و غیره.

موضوع درمان حیوانات توسط یکدیگر در ادبیات فارسی نیز وارد شده است. چنانکه امیرخسرو دهلوی (وفات ۷۲۵ ه ق) از زاغ کحلی پوش حکایت می کند که مبتلا به آب آوردن چشم (کاتاراکت) شده بود، مرغ بیمار درد خود را به مرغی دیگر می گوید. مرغ طبیب به او تجویز می کند تا به طرف درختی رود که در آنجا آشیان دارد و از برگی که آلوده نکرده است به چشم خود بمالد.

کشته‌شدگان را برای بزرگان به هدیه می‌بردند. پوست مقتولان را کنده، مانند دستمال مورد استفاده قرار می‌دادند و از سر دشمنی که از او نفرت شدید داشتند، کاسه‌ای ساخته، ثروتمندان آن را به طلا گرفته و در آن شراب می‌نوشیدند. خلاصه آنکه در خونریزی و خون آشامی، شهره آفاق بودند.

سکاییان و مادها

بنابر گفته هرودت، گروهی از سکاییان شبان پیشه پس از نزاع با همسایگان، خود را به سرزمین ماد رسانیده و به کیاگسار فرمانروای آنجا پناه بردند. کیاگسار آن‌ها را به شغل معلمی زبان سکایی و تیراندازی گمارد. آنان روزی مورد توبیخ کیاگسار واقع شدند. ایشان به قصد انتقام، یکی از کودکان را کشته از گوشت او غذا تهیه کرده بنخورد کیاگسار و همراهانش داده و سپس فرار کرده و به ساردس رفتند. (تواریخ ۴۶، ۴۷).

هوخشتره یا کیاگسار وقتی برای فتح آشور، نینوا را محاصره کرده بود، از تهاجم سکاییان به آذربایجان باخبر شد و به مقابله با آنان پرداخت ولی در نزدیکی دریاچه ارومیه شکست سختی خورد، دیگر کسی یارای مقاومت با سکاییان را نداشت. آنان شمال غرب ایران، آشور و آسیای صغیر را غارت کردند. آنگاه برای حمله به مصر تا فلسطین پیش رفتند که با تقدیم باج از تهاجم آن‌ها جلوگیری شد.

سکاها از عسقلون سوریه عقب نشینی کردند و گروهی از آنان معبد آفرودیتا - اورانیا را که قدیمی ترین معبد این الهه بود غارت کردند. گویا با زنان فاحشه آن معبد نزدیکی کردند و به بیماری سوزاک یا بیماری تناسلی مبتلا شدند. هرودت می‌گوید آن عده از سکاییان که به معبد عسقلون دستبرد زده بودند به نفرین این ربه النوع به ناخوشی که مرض زنانه نام دارد گرفتار شدند که در اعقاب آن‌ها باقی ماند، خود سکاییان آن بیماری را اناری یعنی مردی باختن می‌نامیدند که مرد را از قوه آمیزش می‌اندازد.

شهر سقز نام خود را از سکاها یا سکه گرفته و پایتخت آنان بوده است. کوروش متعاقب تسخیر بابل در حدود ۵۲۹ ق م در شمال خیره به جنگ با ماساگت‌ها پرداخت که طایفه‌ای از سکاها بودند و در این معرکه کشته شد. داریوش نیز به مطیع کردن سکاها پرداخت، چنانکه این موضوع در کتیبه بیستون مندرج است.

❖ سرانه: سردرد
❖ مرض پلید: جذام
❖ مرض گروکه: دروکه
❖ نائزا: احتمالاً تب نوبه
❖ پامان: نوعی ابتلای آماسی پوست است که در چاندوگیا-اوپانیشاد به عنوان جرب، ذکر شده است.
❖ بیماری دروکه: درماتوز (تورم پوست) چرکین
بیماری دروکه اوستایی با دادرکه سانسکریت که در فرهنگ پزشکی هند به نام دادر معروف است، تفاوت دارد.
چگونگی درمان بیماری‌ها
سه وسیله درمانی در اوستا ذکر شده‌اند که شامل:
❖ چاقو (کارتا)؛
❖ گیاهان (اوروارا)؛
❖ کلام مقدس (مانتراسپنتا: سپنت مینو).
خَشْتَر ورئ (شهریور): مالک فلزات
براساس نوشته‌های ونیدداد تریته (اولین پزشک و دامپزشک) چاقو را از مالک فلزات دریافت کرده است.

گیاهان دارویی

گیاهان دارویی در اوستا اهمیت زیادی دارند، چنانکه در بند ۴ روشن یشت آمده:

...که من اهورا مزدا را... بیاری می‌خوانم، به سوی آتش و برسم،
به سوی کف دست سرشار... به سوی شیر گیاه‌ها... گیاهان
شفابخش که هدیه اهورا مزدا به تریته است، به فراوانی، اطراف
گوکرنه یا هوم سفید می‌رویند. این گیاه اسرارآمیز از دریای
ووروکش (محل اجتماع آب‌ها) است و شیر آن، بی‌مرگی را
به خوبان می‌دهد، یعنی نوعی آب حیات است.

گیاهان ضد عفونی کننده

در دینکرد علاوه بر هوم به ۷۰ دارو با منشأ گیاهی اشاره شده است که فهرست آن‌ها را ذکر نمی‌کند.

در ونیدداد، نام چند گیاه دارویی معطر، تا حدی مشخص است. این گیاهان را در آتش می‌ریختند تا جانداران و اشیاء بی‌جان را از شر دروج نسو پاک کنند: کسی که با پرهیزکاری، هیزم (برای آتش)

از جمله کتابهایی که از زبان عربی به زبان لاتین ترجمه شد: کتاب‌های بقراط، افلاطون، ارسطو، جالینوس و کتاب‌های دانشمندان مسلمان همچون:

۱. الحاوی و طب منصوری: محمد بن زکریای رازی؛
۲. التصریف و التریاق: ابوالقاسم زهراوی؛
۳. کامل الصناعه: علی بن عباس مجوسی؛
۴. السمومات و الاجناس الحشرات: ابن بطریق؛
۵. قانون: ابوعلی سینا؛
۶. مقاصد الفلاسفه: امام محمد غزالی؛
۷. نوشته‌های ابن بیطار، کتب ابن رشد اندلسی، رسائل فلسفی فارابی و ابوعلی سینا،....

پس از اختراع صنعت چاپ، این کتاب‌ها بارها انتشار یافت. ترجمه و چاپ کتاب‌های اسلامی در سده‌های چهاردهم و پانزدهم (هشتم و نهم ق) نیز جریان داشت و بعدها این مدارک و بسیاری از کتاب‌های عربی و فارسی دیگر چه از زبان لاتین و چه از زبان‌های اصلی به زبان‌های ملی اروپایی ترجمه شد. به طور کلی می‌توان گفت، دانشی که اروپاییان از جهان اسلام به عاریت گرفته بودند، حدوداً هفت قرن، مواد اصلی درس دانشگاهی آنان را در اروپا تشکیل می‌داد. و بعد از آن اروپائیان خود به تحقیق و کسب علم پرداختند و توانستند به اوج اعتلای دانش و فن برسند.

تاریخ پزشکی ایران از دوران صفویه تا قاجاریه

پزشکی ایران در دوران صفویه در واقع ادامه دوران تیموری بود. در آن دوران نوابی مانند اطبای دوره قبل ظهور نکردند و پزشکان بزرگ عصر پیشین به تدریس، تألیف و مداوای بیماران اشتغال داشتند و که برجسته‌ترین آنها بهاءالدوله رازی بود. در این زمان به واسطهٔ سختگیری‌های صفویان تعدادی از دانشمندان بزرگ از جمله پزشکان رهسپار هندوستان و کشور عثمانی شدند و مکتب پزشکی آن سرزمین‌ها را با فرهنگ فارسی بارور کردند. از این رو پزشکی ایران در زمان صفویه مخصوصاً به پزشکی هند بستگی دارد و هر یک بر دیگری تأثیر گذاشته و هر دو در قلمرو زبان پارسی‌اند. طب ایران در دوران افشاریه و زندیه نیز ادامه طب صفوی است و بنیان و شیوهٔ یکسانی دارد.